

Τίτλος πρωτοτύπου: *Capitaine*

Συγγραφέας: Adrien Bosc

© Éditions Stock, 2018

© Εκδόσεις Στερέωμα, 2020

Για την ελληνική γλώσσα σε όλον τον κόσμο

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου συνολικά ή τμηματικά με οποιοδήποτε τρόπο ή μέσον χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Όλες οι φράσεις με πλάγιους χαρακτήρες είναι αποσπάσματα από κείμενα, ημερολόγια ή αφηγήσεις του ταξιδιού από επιβάτες. Οι σχετικές παραπομπές βρίσκονται στο τέλος του βιβλίου.

Όλες οι μεταφράσεις που υπάρχουν στο κείμενο είναι πρωτότυπες, ειδικά προορισμένες για την παρούσα έκδοση. Αποσπάσματα προέρχονται από τις παρακάτω εκδόσεις:

Écris-moi à Mexico. Correspondance inédite 1941-1942 de Victor Serge et Laurette Séjourné / Éditions Signes et Balises

Tropiques, 1941-1945 / Nouvelles éditions Place (Revue fondée par Aimé Césaire)

Regarder, Écouter, Lire Claude Lévi-Strauss / Éditions Plon

Tristes Tropiques Claude Lévi-Strauss / Éditions Plon

Wifredo Lam Max-Pol Fouchet / Éditions Cercle d'Art

Carnets (1936-1947) Victor Serge / Éditions Agone

Transit Anna Seghers / Aufbau

Entretien avec E.F. Granell, André Breton, Alentours I (Œuvres complètes, tome III) Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard 1999

Interview de Charles-Henri Ford, André Breton, Entretiens (1913-1952) (Œuvres complètes, tome III), Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard 1999

Nadja André Breton / © Éditions Gallimard 1928, 1963

«*Chers tous deux*». *Lettres à ses parents 1931-1942* Claude Lévi-Strauss/ © Éditions Seuil 2015

Martinique, charmeuse de serpents André Breton / © Pauvert, département de la Librairie Arthème Fayard 1972, 2000

ΣΕΙΡΑ: ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ISBN: 978-960-8061-91-0

Φωτογραφία εξωφύλλου: © United States Holocaust Memorial Museum

Εκδόσεις ΣΤΕΡΕΩΜΑ Α.Ε. / ΣΙΟΛΑ-ΑΛΕΞΙΟΥ

Κομνηνών 24, Αθήνα 114 72

Τηλ. 210 6426393

Fax 210 6459342

E-mail info@stereoma-sa.gr

www.stereoma-sa.gr

Facebook: Εκδόσεις Στερέωμα

ΑΝΤΡΙΕΝ ΜΠΟΣΚ

ΚΑΠΙΤΕΝ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΠΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΕΡΕΩΜΑ

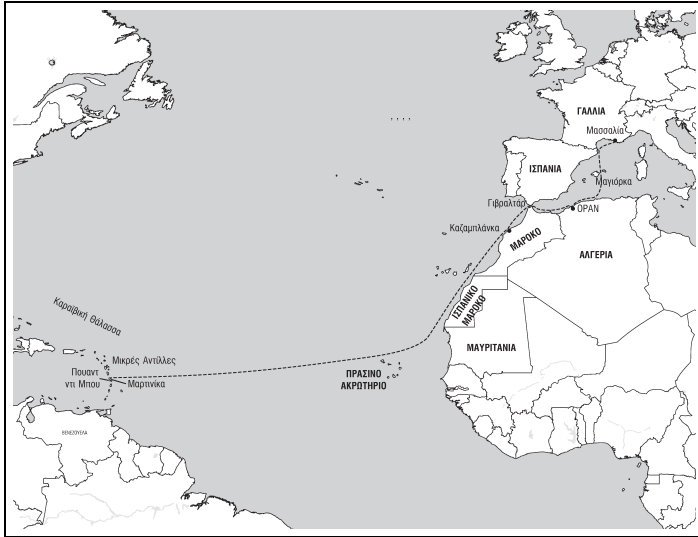
*Στον Υγκ και τον Βικτορέν,
συντρόφους κάτω από την ίδια στέγη*

Η ιστορική ανασύσταση του παρελθόντος δεν σημαίνει και ότι μαθαίνουμε τα γεγονότα «έτσι όπως αυτά συνέβησαν πραγματικά». Μάλλον πρόκειται για προσπάθεια να κυριαρχήσουμε σε μια ανάμνηση όπως αυτή προβάλλει σε μια στιγμή κινδύνου.

ΒΑΛΤΕΡ ΜΠΕΝΓΙΑΜΙΝ,
Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας

Αλλά, καπετάνιε, του είπε ο υπολοχαγός Ανρί, λένε πως εσείς έχετε ταξιδέψει και δει τον κόσμο. Δεν επισκεφθήκατε τις Αντίλλες, την Αφρική και την Ιταλία, την Ισπανία;... Α, καπετάνιε, το κουτσό σκυλί σας!

ΒΙΚΤΟΡ ΟΥΓΚΟ, *Bug-Jargal*

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Δεν μπορούμε να γνωρίσουμε
τη γεύση του ανανά
απο αφηγήσεις ταξιδιωτών

Πάει αρκετός καιρός, ένα βράδυ, δεν ξέρω πότε ακριβώς, βγαίνοντας από ένα καφέ, ένας φίλος, ελαφρώς μεθυσμένος, μου πέταξε με ύφος ψευτοαυστηρό: «Δεν μπορούμε να γνωρίσουμε τη γεύση του ανανά από αφηγήσεις ταξιδιωτών». Βρισκόμασταν στη μέση ενός δρομάκου του 10ου διαμερίσματος του Παρισιού, κάπου μεταξύ της οδού Γκρανζ-ω-Μπελ και της οδού Σαιν-Μωρ, τα είχαμε κοπανήσει, και θυμάμαι ότι σταμάτησα, γέλασα, και ύστερα συνέχισα τον δρόμο μου προς την Μπελβίλ. Έμενα σε μια πολυκατοικία στη γωνία της οδού Φονταίν-ω-Ρουά και της οδού Μουλέν-Ζολύ, στα όρια δύο συνοικιών. Το κτίριο βρισκόταν απέναντι από ένα κλειστό, πολύροφο γκαράζ. Δεν υπήρχαν άλλα κτίρια γύρω του, και έτσι, από μακριά, έμοιαζε με την πλήρη υπερωκεάνιου. Ήταν ένα νοικιασμένο εδώ και δέκα χρόνια διαμέρισμα, που μοιραζόμουν με τα αδέρφια μου, χωρίς να έχουμε αλλάξει τους όρους του συμβολαίου, ούτε το ενοίκιο. Ο τελευταίος στη σειρά υποδεχόταν τον επόμενο, ύστερα παραχωρούσε τη θέση του στον νεότερο, και ούτω καθεξής. Το δωράκι ήταν επιπλωμένο με πράγματα που

είχαμε κουβαλήσει όλα τα αδέρφια από τα ταξίδια μας: μια βιβλιοθήκη στην είσοδο, ένα μπαούλο, μια πολυθρόνα δερμάτινη στην οποία πετάγαμε τα πράγματά μας μπαίνοντας, μια γυμνή κούκλα βιτρίνας, μια γαλλική σημαία κλεμμένη από την είσοδο κάποιου Δημαρχείου και, τέλος, μια φωτεινή επιγραφή κινέζικου εστιατορίου, από την οποία έλειπαν γράμματα. Είχαμε κρεμάσει από το παράθυρο της κουζίνας ένα ροζ τρίκυκλο, που το μαζέψαμε μεθυσμένοι ένα βράδυ. Έτσι, το κτίριο-σκάφος απέκτησε και το ακρόπρωρό του. Επέστρεψα αργά και, πριν αποκοιμηθώ, σημείωσα σε ένα κομμάτι χαρτί τη φράση του φίλου μου:

Δεν μπορούμε να γνωρίσουμε τη γεύση του ανανά από αφηγήσεις ταξιδιωτών.

Μου αρέσουν αυτές οι φράσεις-κλισέ που τα λένε όλα αλλά δεν λένε τίποτε, αξιώματα μάλλον άχρηστα, που, έτσι και τα αντιστρέψεις, αντιλαμβάνεσαι αμέσως πόσο κενά είναι, κάτι σαν παράδοξα που τα καρφιστώνεις πάνω από το γραφείο σου. Και για να πω την αλήθεια, αυτό ακριβώς έκανα όταν ξύπνησα: κόλλησα το χαρτί στον πίνακα ανακοινώσεων από φελλό, στον τοίχο πάνω από το γραφείο μου, ανάμεσα σε μια φωτογραφία του Βάλτερ Μπένγιαμιν, που την έχω αγοράσει στο γερμανικό βιβλιοπωλείο Marissal Bücher (δεν υπάρχει πια), και έναν αφορισμό του Άμπρουζ Μπιρς (ένα λαγοπόδαρο μπορεί να είναι γουρλίδικο για σας, όχι όμως και για τον λαγό). Σε μια μετακόμιση, βρήκα σε έναν φάκελο φωτογραφίες πολαρόντ, καρτ-ποστάλ και κάτι χαρτιά: ήταν και αυτή η φράση

εκεί, με μια ημερομηνία στο πίσω μέρος: 12 Ιουνίου 2004.

Όταν ανακάλυψα τις αφηγήσεις του Νικολά Μπουδιέ, θυμάμαι ότι σκέφτηκα πως το νόημα της φράσης ήρθε και κούμπωσε· ακόμα και η ακριβέστερη απόδοση, η πιο εμπνευσμένη, δεν προσφέρει παρά μόνο ένα υποκατάστατο του πραγματικού, αδυνατώντας ωστόσο να αποδώσει αισθήσεις. Και όμως, μια λέξη, η σύνθεση ενός κειμένου, υπερκέρασαν αυτό το αξίωμα, το κατέρριψαν: *Χωρίς αυτή την απόσταση και αυτή τη διαφάνεια, πώς μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα δουν και οι άλλοι αυτό που είδαμε εμείς; Ότι θα γίνει αντανάκλαση, ηχώ, αεράκι, σιωπηλός προσκεκλημένος στην άκρη του τραπεζιού πριν καν αρθρώσει λέξη...* Ήταν ένα απόσπασμα από το *Poisson-Scorpion* και ήταν εξαιρετικό. Το σημείωσα σε ένα καρτέ, ήταν Ιανουάριος του 2007· το ξαναδιάβασα πριν από λίγον καιρό.

Τον Μάιο του 2014, ένας φίλος μου πρότεινε να τον συνοδέψω στο θέατρο. Μια παράσταση, μου είπε, χωρίς επαγγελματίες ηθοποιούς, με καλλιτέχνες διαφορετικών προελεύσεων, που θα μιλούσαν για τον εαυτό τους επί σκηνής, στο Βιτρώ, μια Παρασκευή βράδυ στις οκτώμισι. Ο καλλιτέχνης ήταν ο Αντρέ Σ. Λαμπάρτ, ο δημιουργός της συλλογής «Κινηματογραφιστές του καιρού μας». Μην έχοντας κανονίσει κάτι για εκείνο το βράδυ, πήγα. Στην είσοδο του θεάτρου δέσποζε μια μεγάλη αφίσα: *Δεν μπορούμε να γνωρίσουμε τη γεύση του ανανά από αφηγήσεις ταξιδιωτών*. Πού να το φανταστώ... Διάβασα στο πρόγραμμα: «Ο τίτλος, δανεισμένος από τον Λάιμπνιτς, υπογραμμίζει τη δυσκολία, αλλά και το γούστο της εμπειρίας». Χασκογέλασα, γιατί ουδέποτε είχε

περάσει από το μυαλό μου ότι η φράση ανήκει σε κάποιον σπουδαίο. Ήμουν βέβαιος ότι επρόκειτο για μια τσαχπινιά μεταξύ μεθυσμένων, και ότι, αναμφίβολα, ο φίλος μου θα την είχε ήδη ξεχάσει· απλώς την είχε πετάξει, έτσι, για να κλείσουμε τη βραδιά μας με κάτι νόστιμο. Στο πίσω μέρος του προγράμματος, έγραφε:

1— Δεν χρειάζεται να γεράσεις για να διηγηθείς τη ζωή σου.

2— Το να φανταστείς ότι διηγείσαι τη ζωή σου από το Α έως το Ω είναι ένας τρόπος, μέσω της μυθοπλασίας, να εξυψώσεις τη βιογραφία σου στο επίπεδο ενός καλλιτεχνικού σχεδίου.

3— Αν η μυθοπλασία είμαι εγώ, το ντοκιμαντέρ είναι άραγε οι άλλοι;

4— Κάθε ιστορία περιέχει ένα στοιχείο μυθοπλασίας.

Αν επρόκειτο για διακήρυξη, θα την προσυπέγραφα, αλλά θα τοποθετούσα πρώτη πρώτη την τρίτη πρόταση. Στο κέντρο της σκηνής, βρισκόταν μια φούσκα περίπου οκτώ μέτρα, ελλειψοειδής από διάφανο πλαστικό, στην οποία προβάλλονταν τα βίντεο που συνόδευαν την αφήγηση, δραματοποιημένη ή όχι. Παραδόξως, ήταν αρκετά αστείο.

Μετά την παράσταση, γύρισα σπίτι χωρίς να πάω για ποτό, αναζήτησα την ακριβή διατύπωση της φράσης, διάβασα ολόκληρο το απόσπασμα. Ήταν από τα Νέα δοκίμια περί της ανθρώπινης νόησης, έναν φανταστικό διάλογο μεταξύ του Φιλαλήθη και του Θεόφιλου (εμπειριστής ο ένας, ρασιοναλιστής ο άλλος), όπου ο Λάιμπνιτς απαντά στις θέσεις του Λοκ. Η συνέχεια ήταν ακόμα

πιο εντυπωσιακή: Δεν θα μπορούσαμε να γνωρίζουμε τη γεύση του ανανά από αφηγήσεις ταξιδιωτών, εκτός βέβαια και αν μπορούσαμε να γευτούμε τα πράγματα δια της ακοής, όπως ο Σάντσο Πάντσα μπορούσε να δει τη Δουλτσινέα εξ ακοής, ή όπως εκείνος ο τυφλός, που είχε ακούσει τόσα για τη λάμψη του πορφυρού χρώματος, ώστε νόμισε πως θα έπρεπε να μοιάζει με τον ήχο της τρομπέτας. Σκέφτηκα ότι ίσως αυτό να είναι το μυθιστόρημα, αυτό να είναι η μνήμη.

Σε άλλο διαμέρισμα, άλλο γραφείο και, πάνω από αυτό, καρφιτωμένη σε έναν άλλον τοίχο, στον πίνακα από φελλό, μια φωτογραφία. Στα ανοιχτά της θάλασσας, ο ήλιος ανατέλλει και φωτίζει πρόσωπα ανθρώπων· ανάμεσά τους, μια γυναίκα με τα χέρια να κρέμονται, με ύφος νεανικό, μιμείται τον κλυδωνισμό του καρραδιού· πίσω της, ένας άντρας, κομψός, καλοχτενισμένος, με τيرانτες και ανασηκωμένα μανίκια, κοιτάζει μακριά από τον φακό, λίγο πιο ψηλά. Δύο καπέλα, το ένα μάλλον ψάθινο, το άλλο ένα είδος παναμά. Ένα παιδί, δύο-τριών ετών, με κοντό παντελονάκι, σε πρώτο πλάνο, φαίνεται το μισό. Μόνος αριστερά, στην άκρη, ένας άντρας στέκει λίγο παράμερα από τους άλλους· χωμένος σε ένα μακρύ, φαρδύ σακάκι, με μεγάλες τσέπες, σηκώνει το χέρι, για να καπνίσει, ή για να προστατευτεί από τον ήλιο. Ποιος ξέρει; Σύμφωνα με τη λεζάντα, είναι ο Βικτόρ Σερζ. Μια γυναίκα κοιτάζει προς τη θάλασσα, με το χέρι στην κουπαστή· μια φωτεινή γραμμή κόβει ένα μέρος από το φόρεμά της και τα μαλλιά της (δεν ξέρουμε αν πρόκειται για υπερβολικό φως ή για εκτυφλωτική ηλιαχτίδα). Είναι η

Ζακλίν Λαμπά. Δύο χαμένα πρόσωπα· το ένα κοιτάζει κάτω, το άλλο πέρα μακριά.

Παρατηρώ αυτή τη φωτογραφία στο κατάστρωμα του καραβιού. Υπάρχουν δύο τέτοιες, είναι οι μοναδικές από αυτό το ταξίδι. «Μην ζητήσετε περισσότερα», με είχαν προειδοποιήσει, σαν να με προκαλούσαν· το πολύ πολύ να βρείτε μερικά στιγμιότυπα, όπου δεν θα φαίνεται τίποτε από το πλοίο· ήταν ένα παράξενο ταξίδι, χωρίς εικόνες. Μια στιγμή της ιστορίας που την επιβεβαιώνουν τα διοικητικά έγγραφα και οι αφηγήσεις των ταξιδιωτών· χωρίς φωτογραφίες, σκοτεινή, χαμένη, αν και σε έναν αιώνα εικόνων. Πρόκειται για δύο αρνητικά από φιλμ, που βρέθηκαν στο αμερικανικό Μνημείο του Ολοκαυτώματος και φέρουν το ίδιο όνομα, Ντύνο Λοβενστάιν, και την ίδια ημερομηνία, 25 Μαρτίου 1941. Εκτός σκηνης, ονειρεύεται κανείς τον εαυτό του καθισμένο στο τραπέζι, να συνομιλεί με τα χάρτινα αυτά πρόσωπα, που αίφνης θα ζωντάνευαν, θα μιλούσαν, θα απαντούσαν, θα απηχούσαν έστω και για μία στιγμή ένα ίχνος που θα διαλυόταν αμέσως μόλις θα εμφανιζόταν, στο κατάστρωμα, ή ίσως κάπου πιο μακριά, παραδίπλα, ή απλώς κάπου αλλού. Συσσωρεύουμε αναμνήσεις, συγκεντρώνουμε αρχεία, τα τσαλακώνουμε, τα μεταφέρουμε, τα περιφέρουμε, τα συνδυάζουμε, έως ότου μισανοίξει η πόρτα και προχωρήσουμε στα τυφλά σε μια κάμαρα βυθισμένη στο σκοτάδι· έως ότου, με μια ελάχιστη αχτίδα φωτός, η σκηνή ζωντανέψει. Σαλπάρουμε, λύνουμε τους κάβους, αναχωρούμε για το μεγάλο ταξίδι· στην αποβάθρα, ίσως να έχουμε τη γεύση του ανανά στο στόμα, μαζί με τη νοσταλγία της στεριάς. Σημείωσα την ημερομηνία: 21 Ιουνίου 2014.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Καημένο κοτσύφι

Υποστηρίζουμε ότι ο Ατλαντικός είναι για τον πολιτισμό μας ό,τι ήταν η Μεσόγειος για τον αρχαίο κόσμο: μια εσωτερική θάλασσα.

ΒΙΚΤΟΡ ΣΕΡΖ, Σημειωματάρια

Ένωσαν τη βαθύτατη οδύνη όλων των φυλακισμένων και όλων των εξόριστων να ζουν, δηλαδή, με μια άχρηστη μνήμη.

ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ, Πανούγλα

Το καλαμάρι

Αποθήκη αρ. 7
24 Μαρτίου 1941

Χωμένη σε μια χοντρή, μαύρη κάπα, προχωρούσε στο σκοτάδι· το πρόσωπό της έδειχνε κουρασμένο, με έκφραση κάπως τρελή. Από την οδό ντε Καταλάν, ακολούθησε το μονοπάτι, διέσχισε τους κήπους του Φαρό, γύρω γύρω από τη λιμνούλα, ισορροπώντας στις όχθες της, αφήνοντας στην ηλιόλουστη πλευρά, δεξιά της, το καφέ «Ventoux». Στον αριθμό 10 της λεωφόρου του Παλιού Λιμανιού, έριξε μια ματιά ψηλά στα γραφεία των *Cahiers du Sud* και η βόλτα συνεχίστηκε μέχρι τις θορυβώδεις αποθήκες της Ζολιέτ, γεμάτες από άδεια, αναποδογυρισμένα βαρέλια. Στα 32 της χρόνια, η Σιμόν Βέλ ήταν αυτή η σκιά κάτω από τον ήλιο, στο λιμάνι, απ' όπου είχε φύγει ο αδελφός της, Αντρέ, εγκαταλείποντας την πόλη, τον Ιανουάριο, μπαρκάροντας σε ένα από αυτά τα καράδια. Ζούσε μόνη, μοιράζοντας τον χρόνο της μεταξύ της μελέτης της οξιτανικής γλώσσας και μιας ανάγνωσης της *Ιλιάδας* υπό το πρίσμα του πολέμου. Τη θεωρούσαν φαντασιόπληκτη, ευέξαπτη, υπερευαίσθητη. Στο διαμέρισμα της οδού ντε Καταλάν, είχε καρφίτσώσει στον τοίχο μια αναπαραγωγή της («Υπαίθριας συναυλίας») του

Τζορτζόνε, κοιμόταν στο ξύλινο πάτωμα, και συχνά, μες στη νύχτα, τυλιγμένη σε ένα λεπτό σεντόνι, καθόταν στη βεράντα, με θέα την παραλία, καθάριζε τους φακούς των στρογγυλών γυαλιών της, και βυθιζόταν στην παρατήρηση των άστρων που έπεφταν στη θάλασσα. Το πρωί, ο ήλιος έλουζε το υποτυπώδες κρεβάτι της και το νησί του Φριούλ φαινόταν από το παράθυρο. Στον ορμίσκο των Καταλανών, στη μικρή κοιλάδα Ωφ, υπάρχει ένα ψαρολίμανο, κρυμμένο πίσω από την τοξωτή γέφυρα. Κάτω από τις μεγάλες καμάρες, πλοιάρια είναι τραδηγμένα στην αμμουδιά, με το ξύλο τους γδαρμένο, τα κουπιά παρατημένα. Σοκάκια απλώνονται και φτάνουν είτε μέχρι τον πέτρινο κάβο, στο Αντούμ, είτε μέχρι τους βράχους του Μαλμούσκ· οι περίεργοι πάντως θα σκαρφαλώσουν ακόμα βορειότερα, με κατεύθυνση το μνημείο, θα σταματήσουν κατά την πορεία τους στο αδιέξοδο δρομάκι των Ωραίων Ματιών, θα ρίξουν μια ματιά στο περιφραγμένο τοπίο. Η Σιμόν Βέλ είχε ήδη ζήσει πολλές ζωές, στα θρανία του πανεπιστημίου, στα εργοστάσια, στο ισπανικό μέτωπο με την ταξιαρχία του Ντουρούτι. Ορμητική σαν λάβα, περιμένει και αυτή στο λιμάνι την αναχώρηση ενός υπερωκεάνιου· κάνει πολλές συναντήσεις, ενώ αλλάζει, όπως της καπνίσει, τα πράγματα στο γραφείο της· πολλά διαφορετικά πεπρωμένα, ένας ποιητής, επαναστάτες του γλυκού νερού, πωλητές πινάκων, ένας μαθηματικός, ένα σαπιοκάραβο που το τσάκισε η καταιγίδα τις προάλλες. Στον στρόβιλο των γεγονότων, θα πάρει και αυτή το μερτικό της. Το μυθιστόρημα έχει την ευφυΐα να μην έχει σχήμα, να έχει ως πεδίο του το άπειρο· επιδέξια φωλιάζει στις αλλεπάλληλες στρώσεις

της Ιστορίας και, όταν μαζέψει μπόλικο φορτίο και μπόλικο κάρβουνο, ανάβει τη μηχανή του, σφυρίζει και σκορπάει καπνούς μακριά· το τσαφ τσουφ του ατμού μοιάζει αίφνης με σήματα Ινδιάνων: ανοίγουν τον ορίζοντα. Παρόμοιο με τα ποταμόπλοια με τις υδραυλικές ρόδες στον Μισισσιπή, κυλάει στα νερά του ποταμού, ανεβαίνει κόντρα στα ρεύματα, χαστουκίζει τους κροκόδειλους, κρατάει τον ρυθμό. Γλιστράει ανάμεσα στις ηλιαχτίδες, σταματώντας τον χρόνο σε άπνοια, ενώ, πού και πού, ανάμεσα στους κυματισμούς, αποκαλύπτει πελώριες μυθοπλασίες με τον τρόπο που τα φύκια κρέμονται στα φτερά του έλικα, αρπαγμένα από την άκαμπτη δομή του Πραγματικού.

Ετούτη την 24η Μαρτίου, η Σιμόν Βέλ δεν φεύγει. Από τις εννέα το πρωί, πέρα από το ακρωτήριο της Πινέντ, στο ύψος της αποθήκης αρ. 7, παρατηρούσε εκατοντάδες άντρες και γυναίκες, κάθε κοινωνικής τάξης, να στέκονται κατά μήκος του κιγκλιδώματος μπροστά από τη σκουριασμένη πλώρη ενός φορτηγού πλοίου. Ο Βικτόρ Σερζ τη γνωρίζει· στα σημειωματάριά του, αναφέρει την παρουσία της: *Το λιμάνι. Μακρά αναμονή μπροστά από τα κάγκελα. Η Σιμόν Βέλ, με τη ριχτή κάπα της.*

*

Στις 3 Δεκεμβρίου 1940, η επίσκεψη του Στρατάρχη Πεταίν άλλαξε την πόλη. Το τεράστιο πορτρέτο του ηλκιωμένου άντρα δέσποζε στο Παλιό Λιμάνι. Οι ζητωκραυγές, το απίστευτα μεγάλο πλήθος κατά μήκος της πομπής, με τα κυριακάτικα ρούχα του, κοστούμια από

μαύρο βελούδο, με σιρίτια και κόκκινη φόδρα, τσόχινες ρεπούμπλικες ή τσόχινα καπέλα Λυνέλ, στυλ μαρκήσιου Μπαρονσελί, καφέ γυαλισμένα δερμάτινα μποτίνια, στρογγυλά γιακαδάκια στυλ Κλωντίν ανήλικων ορφανών στη σειρά, μπροστά από το ίδρυμά τους, που μετονομάστηκε από τη μια μέρα στην άλλη Λύκειο Φιλίπ Πεταίν. Το πλήθος σπρωχνόταν στα πλάγια της παρέλασης, που άρχιζε στα σκαλιά του Σταθμού Σαιν Σαρλ και χυνόταν στις αποβάθρες του λιμανιού· χιλιάδες ενθουσιώδεις πολίτες πατούσαν στο φθαρμένο λιθόστρωτο· τα πανιά των σκαφών που ανέμιζαν απαντούσαν στα γαλλικά σημαία που κρέμονταν στα παράθυρα. Ο χειμώνας ήταν φοβερός· χιονισμένοι μουσαμάδες ριγμένοι στις αραγμένες βάρκες σχημάτιζαν μια μακριά λευκή σειρά, που δύσκολα ξεχώριζε από την αφρισμένη θάλασσα, χαμένη κάτω από τις νιφάδες του χιονιού, ελαφριά γούνα ενός μολυβένιου ουρανού. Από το μπαλκόνι της Νομαρχίας, περιτριγυρισμένος από ένα ουράνιο τόξο με εθνόσημα, ο Στρατάρχης μιλούσε στο πλήθος και απαντούσε στις ζητωκραυγές, ανοίγοντας διάπλατα τα χέρια του. Η φωνή του, συγκρατημένη, ακουγόταν σαν βουητό και ο ασύνδετος λόγος του κάλυπτε τις αραιές κωδωνοκρουσίες της εκκλησίας, τα εμβατήρια, τα κρωξίματα των γλάρων πάνω από τις καμινάδες, τους γερανούς και τους μόλους ανάμεσα στις αποβάθρες, κάτω από τα αποστεωμένα κουφάρια και τα χέλια που είχαν τυλιχτεί γύρω από τα ξύλινα πηδάκια των σκαφών. Πέρα από την πλωτή γέφυρα, ανάμεσα στο εστιατόριο από την πλευρά του Σαιν Νικολά και το περίπτερο με τις εφημερίδες, στην άλλη όχθη του Σαιν Ζαν, το σιδερένιο σκάφος του Στρατάρχη, κλυ-

δωνιζόμενο από τις έλξεις της μηχανής, ζώο με βίδες και ξάρτια που τρίζουν, με λεπτές ατσάλινες βέργες, σε πολλαπλές γραμμές που σχημάτιζαν πλέγμα ογδόντα μέτρων. Πιο κάτω, στο πρόχωμα, αραγμένα στη Ζολιέτ, στο Λαζαρέτο, στο Αρένκ, στο Νασιονάλ, στην Πινέντ, ανάμεσα στις αποθήκες της Γενικής Εταιρείας Ναυτιλιακών Μεταφορών, το υπερωκεάνιο *Massilia*: τα φορτηγά πλοία *Capitaine-Paul-Lemerle* και *Arizona* ήταν βαμμένα μπλε, άσπρα, κόκκινα και είχαν κρεμασμένο ένα τεράστιο πανηγυρικό πανό, που έγραφε με μαύρα γράμματα «Ζήτω ο Πεταίν». Στις έντεκα, μπροστά από τη θύρα των Πουαλύ-ντ' Οριάν, στην Κορνίς, ο Στρατάρχης συνομιλούσε με τους «εν όπλοις συντρόφους» του, βετεράνους και τραυματίες πολέμου, με σκαμμένα πρόσωπα, που στέκονταν προσοχή, ανεμοδαρμένοι, τυφλωμένοι από τον χειμωνιάτικο ήλιο, φορώντας τις ζεστές, μανταρισμένες στολές τους.

Στις τρεις το μεσημέρι, οι στρατιώτες βολτάριζαν ελεύθεροι στο λιμάνι, στην αποβάθρα των Βέλγων· οι πυροβολητές, οι ευέλπιδες των στρατιωτικών σχολών Σαιν-Συρ και Σαιν-Μαιζάν, οι ορεινοί καταδρομείς του Φρεζύς και του Υέρ, το ιππικό από τη Νιμ, οι πεζοναύτες, η έφιππη φρουρά, οι μοτοσικλετιστές, το 43ο σύνταγμα πεζικού. Η μασκαράτα ενός στρατού που συνθηκολόγησε κάνοντας την αδυναμία του περηφάνια θύμιζε προσκλητήριο κατασκήνωσης προσκόπων.

Κοντά στη Σαριτέ, στα δρομάκια και στις πλατείες του Πανιέ, οι στρατιώτες περιδιάβαιναν μόνοι τους, αυτό το απομεσήμερο, με τον δυνατό αέρα που έκανε να στροβιλίζονται τα διαφημιστικά φυλλάδια και τα σκορπισμένα

στα αυλάκια χαρτάκια. Τις προηγούμενες μέρες, είχαν γίνει μαζικές συλλήψεις. «Τα αποδράσματα έχουν εξαφανιστεί», υποστήριζαν θρασύτατα. Οι γνωστοί ύποπτοι, οι Εβραίοι, οι αναρχικοί, οι ξένοι, οι τσιγγάνοι, οι κομμουνιστές, οι καλλιτέχνες, είχαν ριχτεί άπαντες σε αυτοσχέδιες φυλακές, επί τέσσερις μέρες, σε αποθήκες της πόλης, στρατώνες, θέατρα, καράβια δεμένα στο λιμάνι — καμιά εξακοσαριά από αυτούς στο αμπάρι του φορτηγού πλοίου *Sinaïa*. Όπως είχαν καταλάβει ορισμένοι, αυτές τις μαζικές συλλήψεις θα τις ακολουθούσαν και άλλες πολλές. Οι διαφωνούντες από την ανατολική Ευρώπη είχαν διακρίνει τα προμηνύματα· έρχονταν εγκλεισμοί, διώξεις, εκτοπισμοί· την ένιωθαν την κλιμάκωση, τις ένοχες σιωπές, την ένταση των επιπλήξεων, την εθελοτυφλία στις διαταγές, μέχρις ότου να είναι πολύ αργά, οπότε η διαφυγή να μοιάζει πλέον σαν να παλεύεις με το μοιραίο. Στριμωγμένοι στο λιμάνι (τα Πυρηναία ή η Μεσόγειος, ο δρόμος του βουνού ή ο δρόμος της θάλασσας), ζούσαν αυτή την αδυσώπητη πορεία που οδηγεί στο αδιέξοδο, από τις αιφνίδιες αγωνίες στον εσκεμμένο ξεριζωμό.

Και μήπως ξέρουμε πώς ξεσπάει ένας πόλεμος; Η πρώτη πιστολιά, η υποχώρηση και οι τακτικές μάχες δίνουν τη θέση τους στους μεμονωμένους πυροβολισμούς από ελεύθερους ή καλυμμένους σκοπευτές. Σε ένα σημειωματάριο, με κάτι βιαστικά ορνιθοσκαλίσματα, αποτυπώνεται επισήμως μια στιγμή εν εξελίξει, ένα φευγαλέο ψέμα, ένα θρασύδειλο χτύπημα, που θα κρίνει τη μάχη στο προκεχωρημένο φυλάκιο. Έκπληξη για την καλοκαιρία, ξαναδιαβάζουμε για τη χλιαρή μέρα στη

σκοπιά, για το αργό δειλινό του φθινοπώρου που ξανα-σμίγει με τη συστοιχία των κανονιών, για τη ροδαυγή, που απορροφήθηκε στα γρήγορα, σαν μια γουλιά καφέ, για τον ήλιο που ανατέλλει ενώ η λάμψη και η θέρμη των αχτίδων διαπερνούν τα φύλλα και το βλέμμα, αγγίζοντας σταδιακά το δέρμα. Και τότε, μοιάζουν όλα σαν να ζωντανεύουν. Ο κεραυνός βρυχάται· με τη μύτη κολημένη στο τζάμι, παρατηρούμε τον αυλακωμένο ουρανό, μετράμε τα δευτερόλεπτα που χωρίζουν την εικόνα από τον ήχο, τη λάμψη από τον θόρυβο. Ένα, δύο, τρία, τέσσερα, πέντε, έξι δευτερόλεπτα, και έπειτα στον ουρανό βαρύς απόηχος υπόκωφων θορύβων, σε απόσταση δύο χιλιομέτρων, απ' ό,τι υπολογίζουμε. Προστατευμένοι πίσω από το τζάμι, καθώς από μακριά η μαυρίλα πλησιάζει, διακρίνουμε καλύτερα την προοπτική του χάους.

Σε αυτό το τεράστιο χωνί που ήταν η Γαλλία του 1941, η Μασσαλία ήταν ο σωλήνας στον οποίο στριμώχονταν οι ωμοπλάτες, αφήνοντας μετά βίας να προβάλλει το κεφάλι. Όσοι ξανασμίγουν τυχαία εκεί δεν το γιορτάζουν· απλώς το θεωρούν τραγική αναγκαιότητα. Οι πιθανότητες ήταν μειωμένες εξαιτίας του πλήθους και των συνηθειών των απάτριδων· στα καφέ, στα ξενοδοχεία, τόσα βεβιασμένα ραντεβού, ζάρια σημαδεμένα από τον κίνδυνο, μέχρις εξαλείψεως του τυχαίου. Για να φύγεις από τη Γαλλία με πλοίο έπρεπε να διαθέτεις νόμιμο διαβατήριο και μπόλικες βίζες που σου τις σφράγιζε το Λιμενικό. Η κόλαση είχε όνομα: η χαρτούρα της διοίκησης. Σε αυτή την αίθουσα των χαμένων βημάτων, βασιλεύε η αυθαιρεσία· συχνά οι απαγορεύσεις εξαφανίζονταν για να αντικατασταθούν από άλλες, πιο κουτο-

πόνηρες. Ο κλοιός έσφιγγε, κάθε πλοίο έμοιαζε να είναι το τελευταίο· οι κατάδικοι, φρουρούμενοι από τους χωροφύλακες, ήταν πιο τυχεροί· ο ζήλος των υπαλλήλων έχαιρε εκτίμησης και κατανόησης· εντέλει, εμφανίζεται το σφραγισμένο χαρτί, το χέρι πέφτει βαρύ πάνω στο χοντρό έγγραφο και αναγγέλλει σαν δικαστής την ετυμηγορία· έχουμε να κάνουμε με τις Αρχές, και θα ήταν πράγματι χαζό να τις αμφισβητήσει κάποιος ενώ πλησιάζει τον στόχο του. Οπότε, σκύβει το κεφάλι, λείει συλλαβιστά το όνομά του, απαριθμεί τους προορισμούς, ψελλίζει εξηγήσεις: «Πάω να βρω τον ξάδελφό μου στο Μεξικό», ή «η γυναίκα μου βρίσκεται ήδη στη Νέα Υόρκη». Δείχνει άδεια ελεύθερης κυκλοφορίας, διαβατήριο, βίζα εισόδου, βίζα εξόδου· χαιρετάει, εφόσον δεν υπάρχουν άλλες ερωτήσεις, και περνάει σε άλλο στάδιο του ταξιδιού. Άραγε, πόσο μένει ακόμη; Δεν βαριέσαι. Επιτιβάζεται, σαλπάρει. Σε λίγο η Ευρώπη θα είναι ήδη πολύ μακριά.

Μια φήμη γεμίζει τα καφενεία: πλοία αναχωρούν για τις Αντίλλες. Αναφέρονται τα φορτηγά πλοία με τόνους μπανάνες και ζάχαρη προς τη μια κατεύθυνση, με εκατοντάδες ανθρώπους προς την άλλη. Πλοία-φαντάσματα μεταξύ δύο ηπείρων τέντωναν ένα πυκνό δίχτυ, άνοιγαν στους τροπικούς τον δρόμο προς την Αμερική. Η λύση φαινόταν πολύ εύκολη· ανησυχούσαν· ήταν άραγε ευκαιρία, ή μήπως ήταν παγίδα; Το μότο της εποχής: πίστη στην ατυχία σου, δυσπιστία στην καλοτυχία σου. Όλα λέγονταν με υπονοούμενα, στα γρήγορα, σαν μια παρέκδραση προκειμένου να μιλήσουν για τη νέα κατά-

σταση. Έτσι, έλεγαν ότι στο γραφείο έκδοσης διαβατηρίων της Αστυνομικής Διεύθυνσης στην Αρλ μια ηλικιωμένη στο κεντρικό γκισέ μοίραζε αφειδώς ταξιδιωτικά έγγραφα. Ότι ψηλά, στην Κανεμπιέρ, ο μεξικανός πρόξενος Χιλμπέρτο Μπόσκες έδινε βίζες και άδειες ελεύθερης διέλευσης. Ότι τον Ιανουάριο επτακόσια άτομα είχαν επιβιβαστεί στο *Winnipeg*, το πλοίο που είχε ναυλώσει ο Νερούδα το '39 για να πάνε στη Χιλή δυόμισι χιλιάδες δημοκρατικοί ώστε να γλιτώσουν από βέβαιο θάνατο στα μπουντρούμια του Φράνκο. Από την άλλη, υπήρχαν και πληροφορίες ότι κάποιοι, σε ένα αγγλέζικο φορτηγό πλοίο, αποβιβάστηκαν στο Ντακάρ και ξέμειναν εκεί να καίγονται στη μέση του πουθενά· ή πάλι, ότι το *Wyoming*, που απέπλευσε στις 24 Φεβρουαρίου, είχε φτάσει στο Φορ-ντε Φρανς. Η κυβέρνηση, που κάποτε έσπευδε να αποθαρρύνει τους υποψήφιους αυτοεξόριστους, από τον Δεκέμβριο του '40 διευκόλυνε τις σχετικές διαδικασίες. Στα τέλη Ιανουαρίου, μπορούσες να προμηθευτείς βίζα εξόδου. Όμως, αυτό το έγγραφο, που το έπαιρναν μόνον οι καταφερτζήδες, μετατρέπóταν αίφνης σε αέρα κοπανιστό. Όταν το έδειχνες, εισέπραττες χαμόγελα. Ποια γενναιοψυχία; Η αιτία αυτής της αλλαγής συνοψιζόταν πολύ απλά σε δυο λέξεις: στα τσακίδια! Η Γκεστάπο είχε ήδη εντοπίσει και συλλάβει ορισμένους που είχαν καταφύγει στη Γαλλία, είχε συγκροτήσει, με τη βοήθεια των Αρχών, λίστα των εχθρών του Ράιχ που βρίσκονταν ακόμη στη χώρα, χωρίς δικαίωμα για βίζα. Όσο για τους υπόλοιπους, τα «αποδράσματα», αυτοί μπορούσαν να ξεκουμπιστούν και να πάνε να μολύνουν την Αμερική. Περί αυτού επρόκειτο. *Μπορούμε να κά-*

νομε ανοιχτά και δημόσια αυτό που πάντοτε ήταν για εμάς σκοπός ζωής: να μεταναστεύσουμε, έλεγε ο Βάριαν Φράι, του οποίου τα κάποτε ταπεινά γραφεία της Επιτροπής Διάσωσης, στην οδό Γκρινιάν, είχαν μετακομίσει στη λεωφόρο Γκαριμπάλντι, θυμίζοντας πλέον γραφεία αξιοσέβαστης εταιρείας. Μέσα σε λίγους μήνες, περίπου δεκαπέντε χιλιάδες άνθρωποι είχαν απευθυνθεί στην Επιτροπή και περίπου χίλιοι είχαν αποδράσει. Πώς και γιατί, δεν είχε καμιά σημασία.

Η Γενική Εταιρεία Ναυτιλιακών Μεταφορών (GENM) εκμεταλλευόταν, από το 1930 έως το 1939, μια γραμμή τρίμηνης συχνότητας, μεταξύ της μητρόπολης, των Αντιλλών και της Γαλλικής Γουιάνας, με ένα στόλο επτά φορτηγών πλοίων, το *Mont-Cenis*, το *Capitaine-Paul-Lemerle*, το *Mont-Kemmel*, το *Mont-Everest*, το *Mont-Genève*, το *Mont-Viso*, το *Mont-Angel*, τα οποία είχαν ακινητοποιηθεί λόγω της κήρυξης του πολέμου. Τον Δεκέμβριο του '40, τα φορτηγά εμπορικά πλοία της GENM μετατράπηκαν σε επιβατικά. Άλλες εταιρείες αγόραζαν εν τω μεταξύ παλαιά σκαριά, τα μεταμφίεζαν με όσο το δυνατόν λιγότερα έξοδα σε αστραφτερά σκάφη, καμουφλάριζαν τα παλιοσίδηρα, τα έβαφαν σε χρώμα μολυβί, επιδιόρθωναν μέσα στις αποθήκες του έλους του Μπερτακουφάρια με τα μπαλώματα και τις παλιές μηχανές, και βίρα τις άγκυρες! Οι πολιτικές εξελίξεις και ο επιχειρηματικός οργασμός συμβαδίζουν. Δεν υπάρχει νόμος, νομοθετικό διάταγμα ή εγκύκλιος που να μη στηρίζεται σε κάποια επινοητική συναλλαγή. Έτσι λειτουργεί ο κόσμος, οι επιχειρήσεις: πρέπει να ξέρεις πώς να χειρίζεσαι τα πράγματα αν θέλεις να μπορείς να είσαι αλτρουι-

στής. Να στριμώχνεις τους πρόσφυγες, να οργανώνεις το κύκλωμα, να βάζεις μπρος τη μηχανή παραγωγής του χρήματος: βίζες, άδειες κυκλοφορίας, άδειες διέλευσης, εισιτήρια, πρώτη θέση, δεύτερη θέση, καμπίνα, τράνζιτ, πέρασμα του Ατλαντικού, μπακάλικο εν πλω. Μια αν-θούσα οικονομία. Μεγιστοποίηση του κέρδους και πολι-τική διαχείριση, σαν καλός οικογενειάρχης, σύμφωνα με τους κανόνες της ανθρωπιάς. Μπορείς να είσαι πρόσφυ-γας και να πληρώσεις για τη σωτηρία σου, αυτά πάνε μαζί. Άλλωστε, πρόκειται για ό,τι αποκαλούμε εισφορά. Έτσι δεν είναι;

Έξω από το αγκυροβολημένο *Capitaine-Paul-Lemerle*, το πρωί της 24ης Μαρτίου, περίμενε ένα πλήθος, υπό το άγρυπνο βλέμμα ένοπλων φρουρών. Αυτό το φορ-τηγό πλοίο, του οποίου το ταξίδι που είχε ξεκινήσει από την Καγιέν στις 28 Ιανουαρίου του '40 είχε σηματοδο-τήσει την προσωρινή λήξη της εμπορικής σύνδεσης με-ταξύ των Αντιλλών και της Γηραιάς Ηπείρου. Ήταν ένα σκάφος χωρητικότητας 4.945 τόνων, επιβλητικό και εντυπωσιακό, με ψηλή πλώρη που άστραφτε στον ήλιο. Μια ψευδαίσθηση, παραμονή μιας μεγάλης αναχώρησης! Μια κιβωτός, το λιγότερο που θα μπορούσαμε να πούμε! Περίπου τριακόσιοι εξόριστοι, συνοδευόμενοι από τους χωροφύλακες, σπρώχνονταν στην είσοδο της Αποθήκης αρ. 7, συνθλίβονταν στις αποβάθρες, εκεί όπου έπεφτε ο ίσκιος της καρίνας των ανακαινισμένων πλοίων, τα οποία στέκονταν περήφανα και μεγαλοπρεπή. Παραδίπλα, το *Carimare* ήταν τραθηγμένο στη στεριά, για επισκευή, στην Πινέντ, με τους τεράστιους έλικές του, σταματημέ-

νους και στεγνούς, γυμνό, σαν γίγαντας που περιμένει να καλλωπιστεί. Οι εργάτες δούλευαν γύρω, ξεφώνιζαν από τη μian άκρη στην άλλη, από την πλώρη στην πρύμνη· έμοιαζαν με υποχθόνιο στρατό, ανθρωπάκια σκαρφαλωμένα ψηλά πάνω στις γέφυρες, που τραβούσαν τα σκοινιά στις εξέδρες, δένοντας τις σιδεριές, όπως οι Λιλιπούτειοι τον Γκιούλιβερ.

Από το *Paul-Lemerle*, το επιβλητικό σκάφος έμοιαζε γυμνό και το σχήμα που έβλεπες χοντροκομμένο: ένας σωρός ξεβιδωμένα μπουλόνια πάνω σε σάπιες σανίδες, ούτε λίγο ούτε πολύ. Μια εξέδρα με σιδεριές, μια μηχανή έτοιμη να διαλυθεί εις τα εξ'ων συνετέθη, σαν ξεκοκαλισμένο κοτόπουλο. Επρόκειτο για αστείο, για αισχρή απάτη· μια κοροϊδία των εφοπλιστών, ένα φορτηγό πλοίο για τα παλιοσίδερα, βομβαρδισμένο έμβλημα ενός στόλου-καρικατούρα. Φυσικά, δεν θα παραπονιόταν κανείς πριν ξανοιχτεί στο πέλαγος· οι θέσεις ήταν περιζήτητες, και όλοι γνώριζαν πως η αποδοχή της αβεβαιότητας είναι το τελευταίο στοίχημα για τη ζωή. Το ένα πίσω απ' το άλλο, πάνω στη σκάλα, τα συμπράγκαλα, οι βαλίτσες, αποδραματοποιούσαν τη σκηνή. Οι ρώσοι φυγάδες φιλονικούσαν με τους εξόριστους Ισπανούς, ο εθνολόγος με τον ποιητή, τα στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας με τους σοβιετικούς διαφωνούντες, η κανελιά γάτα με ένα κοριτσάκι.

*

Ο Βικτόρ Σερζ κοιτούσε επίμονα την αποβάθρα, αναζητώντας τη Λωρέτ και τα κόκκινα λουλούδια της. Όρ-

θιος, ανεβασμένος σε κάτι σανίδες, την είδε, παρέα με τον Ζαν Γκεμέλινγκ και τη Ντινά Βιερνύ. Το γαλάζιο πανωφόρι της, πνιγμένο στο απέραντο γαλάζιο της θάλασσας ήδη από το πρώτο μίλι, ήταν μόλις και μετά βίας ένα σημαδάκι στον μακρινό ορίζοντα. Στο πλοίο, χαρμολύπη. Στην μπροστινή γέφυρα, μια οικογένεια από την Πολωνία γελούσε. Ο πατέρας με τα άγρια γένια κουνούσε τα χέρια του, μιμούνταν σπαρακτικούς αποχαιρετισμούς, τραγουδούσε εβραϊκά τραγούδια, ενώ οι δυο γιοι του στριφογύριζαν ουρλιάζοντας. Ένας κόσμος αναποδογυρισμένος, τα πάνω κάτω.

Οι ταξιδιώτες κατάλαβαν πολύ σύντομα τι σήμαινε το παρατσούκλι του πλοίου: *Καημένο κοτσύφι* (Pönte merle).

Αναρωτιόντουσαν τι θα έμενε από το «πουλί» μετά την πρώτη καταιγίδα. Εκτός από τις καμπίνες των μελών του πληρώματος, τέσσερις τον αριθμό, οι διακόσιοι πενήντα επιβάτες ανακάλυπταν εμβρόντητοι ότι γι' αυτούς υπήρχαν απλώς κοιτώνες στα βάθη των δυο αμπαριών. Καμιά εκατοστή κουκέτες, φτιαγμένες στα γρήγορα από τους εργάτες της εταιρείας, που ήταν περισσότερο συνηθισμένοι να επισκευάζουν πλοία — καλαφάτες που δούλεψαν τρεις μέρες στην κοιλιά του καραβιού, τοποθετώντας στα δυο αμπάρια τα υλικά, ανακατεύοντας τα ξύλα από τις λέμβους με τις σανίδες από το ξυλουργείο της αποθήκης. Δεν ήταν ακριβώς η κιβωτός, κατασκευασμένη από ρητινοφόρο ξύλο, πισσωμένο μέσα έξω. Ήταν μια κλούβα από ετερόκλητα υλικά, ένα μπέρδεμα από αχυρένια στρώματα, τόσο στην πρώτη, όσο και στη δεύτερη θέση· έτσι κι αλλιώς, οι θέσεις είχαν γίνει πια